

ОНЛАЙН ВИРІШЕННЯ ПРАВОВИХ СПОРІВ: ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ ODR У ЗАРУБІЖНІЙ ПРАКТИЦІ

ONLINE RESOLUTION OF LEGAL DISPUTES: ON THE QUESTION OF THE DEVELOPMENT OF THE ODR CONCEPT IN FOREIGN PRACTICE

Куркова К.М., д.ю.н., професор
завідувач відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт
Науково-дослідний інститут публічного права

Шкарупа К.В., д.ю.н., старший дослідник
провідний науковий співробітник
Науково-дослідний інститут публічного права

Статтю присвячено дослідженню розвитку концепції онлайн вирішення спорів у зарубіжній практиці. Акцентовано увагу, що безпрецедентні за масштабами, а також якісними та кількісними характеристиками інформаційно-технологічні трансформації, які відбувалися протягом останніх десятиріч у світі, сформували підґрунтя для корінних змін у різних сферах життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства та держави загалом, включаючи комунікативний, освітній, комерційний, політичний, публічно-управлінський і правовий простір. Зазначається, що глобальна інформаційна технологізація, з однієї сторони, створила передумови для виникнення нових видів правових спорів пов'язаних із транскордонним розвитком суспільних відносин в інформаційному суспільстві, зокрема спорів у сфері електронної комерції, доменних спорів, а з іншого – виступає ефективним та результативним інструментом їх врегулювання, обумовивши розвиток альтернативних механізмів вирішення спорів онлайн із застосуванням ІТ технологій. Наголошено, що із постійним зростанням кількості користувачів мережі Інтернет, а також нарощенням обсягів цифрової взаємодії із поглибленням технологізації та перманентним розширенням її впливу, зокрема на сферу послуг (в тому числі юридичних), агропромислово, соціальну (в першу чергу це стосується освіти та охорони здоров'я) сфери, буде зростати і кількість різноманітних спорів, що потребуватиме застосування як альтернативних механізмів їх попередження, так і вирішення, що актуалізує проблематику онлайн вирішення спорів для України в тому числі, особливо враховуючи наявні сталі проблеми судової системи в нашій державі.

Зроблено висновок, що сьогодні у зарубіжній практиці концепція ODR тлумачиться розширено, оскільки поступово, починаючи свій розвиток в системі ADR в межах індивідуальних ініціатив приватного сектору інструментарій ODR став інтегруватися в систему правосуддя, інституціоналізуючись на рівні сектору державного. Визначено, що у світі сьогодні одночасно функціонує декілька систем ODR: 1) ODR в системі ADR на рівні: а) приватних ініціатив; б) публічних ініціатив; 2) ODR в системі судочинства.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, онлайн вирішення спорів, електронне вирішення спорів, електронне судочинство, кіберправосуддя, діджитал правосуддя, онлайн суд, онлайн-платформа, цифрова взаємодія.

The article is devoted to the study of the development of the concept of online dispute resolution in foreign practice. It was emphasized that the unprecedented scale, as well as qualitative and quantitative characteristics of the information and technological transformations that took place in the last decades in the world, formed the basis for fundamental changes in various spheres of life of an individual, as well as society and the state in general, including communicative, educational, commercial, political, public-administrative and legal space. It is noted that global information technology, on the one hand, has created the prerequisites for the emergence of new types of legal disputes related to the cross-border development of social relations in the information society, in particular disputes in the field of electronic commerce, domain disputes, and on the other hand, it acts as an effective and effective tool their settlement, determining the development of alternative dispute resolution mechanisms online with the use of IT technologies. It was emphasized that with the constant growth of the number of Internet users, as well as the increase in the volume of digital interaction with the deepening of technology and the permanent expansion of its influence, in particular, in the sphere of services (including legal), agro-industrial, social (first of all, this concerns education and health care) sphere, the number of various disputes will also increase, which will require the use of both alternative mechanisms for their prevention and solutions, which will actualize the problems of online dispute resolution for Ukraine as well, especially considering the existing permanent problems of the judicial system in our country.

It was concluded that today in foreign practice the concept of ODR is interpreted broadly, since gradually, starting its development in the ADR system within the framework of individual initiatives of the private sector, the ODR toolkit began to integrate into the justice system, becoming institutionalized at the level of the public sector. It was determined that several ODR systems are functioning simultaneously in the world today: 1) ODR in the ADR system at the level of: a) private initiatives; b) public initiatives; 2) ODR in the judicial system.

Keywords: alternative dispute resolution, online dispute resolution, electronic dispute resolution, e-justice, cyber justice, digital justice, online court, online platform, digital interaction.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства та цивілізації представниками різних наукових напрямків характеризується як «техногенна цивілізація», «суспільство знань», «суспільство третьої хвилі», «четверта технологічна революція», «індустрія 4.0». З'являються нові феномени та концепти: технонаука, когнітивна наука, NBIC технології (nano-bio-info-cogno), CALS-технології (Continuous Acquisition and Life cycle Support), High-Tech, High-Human тощо. Наука і технології мають надшвидкісні темпи розвитку, скорочуються часові межі формування технологічних укладів, що свідчить про глибокі зміни в суспільстві [1, с. 5].

Безпрецедентні за масштабами, а також якісними та кількісними характеристиками інформаційно-технологічні трансформації, які відбувалися протягом остан-

ніх десятиріч у світі, сформували підґрунтя для корінних змін у різних сферах життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства та держави загалом, включаючи комунікативний, освітній, комерційний, політичний, публічно-управлінський і правовий простір. Зокрема однією зі специфічних тенденцій розвитку сучасного суспільства є його віртуалізація, як переміщення комунікативної, освітньої, ділової, комерційної тощо діяльності та взаємодії у простір віртуальний. Карантинні обмеження пов'язані зі всесвітньою пандемією пришвидшили темпи віртуалізації у світі загалом та інтенсифікували застосування різноманітних форм цифрової трансформації суспільних відносин. Що стосується безпосередньо України, процеси віртуалізації повсякденної реальності поглиблюються також у зв'язку із воєнними діями на території нашої держави.

При цьому глобальна інформаційна технологізація, з однієї сторони, створила передумови для виникнення нових видів правових спорів пов'язаних із транскордонним розвитком суспільних відносин в інформаційному суспільстві, зокрема спорів у сфері електронної комерції, доменних спорів, а з іншого – виступає ефективним та результативним інструментом їх врегулювання, обумовивши розвиток альтернативних механізмів вирішення спорів онлайн із застосуванням ІТ технологій.

Стандослідження проблеми. Вагоме значення в межах досліджуваної проблематики становлять роботи як вітчизняних (Бондаренко-Зелінська Н., Ізбаш О., Каршиєва А., Кропивницький В., Полатай В., Реқун В., Телічко О.), так і зарубіжних дослідників (Arthur M. Monty Ahalt, Amy J. Schmitz, Benoit A. Aubert, Ethan Katish, Mania Karolina, Orna Rabinovich-Einy, Ronald van den Hoogen, Vivi Tan).

Метою статті є дослідження розвитку концепції онлайн вирішення спорів у зарубіжній практиці.

Вклад основного матеріалу. Термін онлайн вирішення спорів (Online Dispute Resolution, ODR) виник на початку 1990-х років як одна із форм альтернативного вирішення спорів (Alternative Dispute Resolution, ADR) із застосуванням глобальної мережі Інтернет. Хоча прототип мережі Інтернет було створено ще на початку 60-х років, його використання фактично було обмежено військовою та академічною сферами, а в комерційних цілях Інтернет почав використовуватися лише з 1991 р. Відповідно, ні комерційних, ні споживчих спорів на початковому етапі використання мережі не виникало взагалі, якщо ж спірні ситуації між відносно невеликою кількістю користувачів мережі і з'являлися, вони вирішувалися традиційно – офлайн. Тому саме зростання цифрової взаємодії загалом та кількості комерційних транзакцій зокрема, обумовило як кількість спорів між користувачами, так і необхідність пошуку шляхів їх ефективного вирішення.

Концепція ODR почала обговорюватися в академічних колах із середини 1990-х років. Дослідники та юристи-практики [2] зрозуміли, що за допомогою мережі Інтернет вирішувати правові спори можна буде у більш швидкий і економічний спосіб та почали практикувати ADR онлайн. ODR розпочав своє існування саме як «online ADR» – мережевий еквівалент офлайн процесів вирішення спорів віч-на-віч, таких як переговори, посередництво та арбітраж, що відтворював ці процеси на відстані без фізичної участі сторін. Шмітц Е. в цьому аспекті відзначає, що на відміну від традиційного ADR, що здійснюється із залученням третьої нейтральної сторони, ODR включає «четверту сторону» – технологію [3].

В перших експериментах ODR брали участь посередники, які використовували мережу замість особистих зустрічей, але використовували навички, які вони розвинули та використовували офлайн [4]. Так професор Катіш Е. (Ethan Katish) – один із перших дослідників і розробників концепції ODR, з 1997 по 1999 рік виступав посередником у різних спорах в мережі Інтернет, включаючи питання доменних імен/торгових марок, інших конфліктів у сфері інтелектуальної власності, а також спорів із постачальниками послуг Інтернету [2; 5].

Варто відмітити, що згідно статистичних даних Міжнародного союзу електрозв'язку (International Telecommunication Union, ITU) – спеціалізованого агентства ООН у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, у 1993 р. число користувачів мережі Інтернет було близько 14 млн. осіб, натомість кількість користувачів мережі на 2023 р. складає уже близько 5,4 млрд. осіб (67 % населення світу) [6; 7].

Постійне зростання кількості користувачів мережі Інтернет призвело до нарощення обсягів цифрової взаємодії і, відповідно, до зростання обсягів електронної комерції. Так за прогнозними даними очікується, що глобальний маркетинг електронної комерції становитиме 6,310 триль-

йонів доларів у 2024 р. та продовжуватиме зростати, при цьому кількість споживачів, що здійснюватимуть покупки онлайн становитиме близько 2,71 млрд. осіб [8].

Що стосується безпосередньо України, за даними Statista, ринок електронної комерції в Україні стабільно розвивався до 2022 року. У 2022 році на тлі усіх подій об'єми електронної комерції знизилися. Але вже в квітні того ж року сегмент почав відроджуватися. За даними Admitad, у лютому 2023 року сума продажів майже знову досягла показника лютого 2022 року [9]. Наразі частка електронної комерції в Україні складає 11%, і цей показник зростає. Якщо тенденція збережеться, то Україна може досягти рівня Швеції, Фінляндії та Канади. Але якщо порівнювати з країнами, де e-commerce більш розвинена, то в Китаї ця частка складає 46%, в Великобританії – 36%, у Південній Кореї – 32,3% [10].

Загалом глобальний характер мережі Інтернет змінив підходи та напрями розвитку у багатьох сферах суспільного життя, включаючи правову. Його стрімкий розвиток викликав не тільки позитивні явища, наприклад такі як цифровізація у публічному управлінні (e-governance), LegalTech та LawTech у сфері юридичних послуг, але й виявив невідповідність розвитку нормативно-правової бази новій реальності, зокрема у сфері інтелектуальної власності, кібербезпеки, електронної комерції тощо. В свою чергу транскордонний характер цифрової взаємодії обумовив і розвиток нових інститутів права (наприклад lex electronica).

Враховуючи загальносвітові тенденції, можна констатувати, що із постійним зростанням кількості користувачів Інтернет, а також нарощенням обсягів цифрової взаємодії із поглибленням технологізації та перманентним розширенням її впливу, зокрема на сферу послуг (в тому числі юридичних), агропромислового, соціального (в першу чергу це стосується освіти та охорони здоров'я) сфери, буде зростати і кількість різноманітних спорів, що потребуватиме застосування як альтернативних механізмів їх попередження, так і вирішення, що актуалізує проблематику онлайн вирішення спорів для України в тому числі, особливо враховуючи наявні сталі проблеми судової системи в нашій державі. Більше того, переваги альтернативних способів вирішення спорів в цілому безпосередньо корелюються із недоліками функціонування будь-якої судової системи.

На сьогодні ж в Україні технології онлайн вирішення спорів фактично не функціонують. Водночас слід відмітити, що спроби запуску відповідних онлайн-платформ все ж таки мали місце.

Так у 2021 році експертами Програми Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Нове правосуддя» і суддями Київського районного суду м. Одеси за підтримки Вищої ради правосуддя було презентовано платформу онлайн вирішення спорів (ОВС) «Пошук рішень» [11]. На офіційному сайті Київського районного суду м. Одеси у тому ж 2021 році також з'явилась опція для «вирішення спорів онлайн». На сайті суду відзначається, що за допомогою цієї платформи буде можливість: 1) отримати систематизовану правову інформацію, що автоматично адаптуватиметься під обставини кожної конкретної справи, про шляхи вирішення спорів (а) щодо незначних порушень правил дорожнього руху, (б) розлучення (розірвання шлюбу) за умови згоди обох сторін, а також (в) стягнення аліментів на дітей; 2) прийняти поінформоване рішення щодо подальших дій; 3) на основі зразків підготувати відповідні документи (заяви та інші) для звернення до суду або іншого органу в залежності від обраного способу вирішення спору; 4) подати документи до суду за допомогою електронного цифрового підпису (ЕЦП) [12]. Разом з тим на сьогодні дана опція на сайті суду не працює.

Також слід відмітити український LegalTech start-up проект 2017 року Pinky Solutions – першу в Україні плат-

форму онлайн вирішення спорів в e-commerce без участі людини. На жаль даний проект так і не був реалізований в повній мірі і на сьогодні є закритим [13].

В контексті наведеного слід зауважити, що і у вітчизняній, і у зарубіжній літературі застосовується різна термінологія щодо визначення механізмів альтернативного вирішення спорів із застосуванням ІТ технологій: «електронне вирішення спорів (Electronic Dispute Resolution (eDR), electronic ADR (eADR)), «онлайн вирішення спорів» (Online Dispute Resolution (ODR), online ADR (ADR)), «вирішення спорів через Інтернет» (Internet dispute resolution (iDR)) [14; 15; 16; 17; 18; 19], які фактично є синонімами. При цьому для позначення використання ІТ технологій у сфері традиційного правосуддя окрім термінів «електронне правосуддя» (e-justice), «кіберправосуддя» (cyberjustice), «діджитал правосуддя» (digital justice) [20; 21; 22; 23] так само використовується термін Online Dispute Resolution (ODR), в тому числі на нормативному рівні.

Зокрема у 2021 році Комітетом міністрів Ради Європи було ухвалено Керівні принципи щодо механізмів онлайн вирішення спорів у цивільному та адміністративному судочинстві (Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on online dispute resolution mechanisms in civil and administrative court proceedings) [24], в яких відзначається, що методи та механізми ODR можуть покращити доступ до правосуддя, сприяючи швидшому та менш витратному доступу до судів, що сприяє більш ефективному та дієвому вирішенню спорів. Проте широке використання ODR також може обмежувати доступ до правосуддя, створюючи технологічні бар'єри для тих, хто не має можливості користуватися технологіями. Крім того, необхідно приділяти увагу питанням аутентифікації та ідентифікації сторін, цифрового бар'єру, кібербезпеки та захисту персональних даних. Для забезпечення справедливого вирішення спорів необхідно розробити відповідні та адекватні керівні принципи захисту прав людини при використанні ODR. У державах-членах Ради Європи ця вимога також впливає із гарантій, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема гарантій, закріплених ст.ст. 6 та 13 [25; 24].

В пояснювальній записці до Керівних принципів безпосередньо звертається увага, що існує плутанина щодо використання терміна ODR, який часто використовують як електронний варіант альтернативного вирішення спорів (ADR), який здійснюється в позасудовому порядку. Прикладом є Платформа Європейського Союзу щодо вирішення спорів у режимі онлайн (The European ODR platform) [26]. Однак вищенаведені Керівні принципи стосуються саме використання нових технологій у судовому порядку. Оскільки методи ADR не підпадають під дію ст.ст. 6 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вони виключені зі сфери дії Керівних принципів.

В англійській практиці ODR пов'язаний безпосередньо з судочинством позначається також як «Judicial ODR», «Court-Related ODR», «Court-Sponsored ODR», «Court-Connected ODR», «E-Justice ODR».

Національний центр судів США (National Center for State Courts) дає такі роз'яснення щодо основних компонентів, які відрізняють ODR пов'язаний із судочинством від інших форм вирішення спорів із використанням технологій [27]:

1) програма працює виключно у режимі онлайн. На відміну від інших судових програм, які передбачають онлайн-інтерфейс для виконання окремих завдань (наприклад, електронне подання документів (e-filing), відео слухання (video hearings)), тобто користувачі ODR взаємодіють із судом в межах судових процедур виключно в онлайн режимі;

2) програма призначена для допомоги сторонам у вирішенні їхньої справи та передбачає можливість подання чи оскарження позову (претензії), а не є платформою для сторін, щоб домовитись про графік платежів для погашення боргів чи технологічною платформою підтримки прийняття рішень судів або співробітників суду;

3) здійснення процедур ODR забезпечується безпосередньо судовою владою, а не є формою приватного альтернативного врегулювання спорів.

Тобто ODR в системі судочинства – це онлайн-механізм, що включає сукупність різних інформаційно-технологічних методів та інструментів, які дозволяють сторонам в судовому порядку дистанційно вирішити справу (від подання позову (претензії) до безпосереднього вирішення справи) без необхідності фізичної присутності сторін чи подання документів особисто.

Відповідно окремі системи, які надають можливість подання документів до суду в електронній формі (e-filing), електронні системи розкриття доказів (e-discovery), судовий електронний case management, а також інформаційні онлайн-платформи та платформи зберігання і пошуку документів слід відрізнити від справжніх ODR в системі судочинства [28].

Висновки. На сьогодні у зарубіжній практиці концепція ODR тлумачиться розширено, оскільки поступово, починаючи свій розвиток в системі ADR в межах індивідуальних ініціатив приватного сектору інструментарій ODR став інтегруватися в систему правосуддя, інституціоналізуючись на рівні сектору державного. Тобто якщо спочатку ODR розвивався в системі ADR як альтернатива судовому порядку, то сьогодні ODR розглядається як онлайн-механізм, що включає сукупність різних інформаційно-технологічних методів та інструментів на протипагу офлайн механізмів вирішення спорів в судовому порядку чи порядку ADR.

Отже можемо зробити висновок, що сьогодні у світі одночасно функціонує декілька систем ODR:

1) *ODR в системі ADR* на рівні:

а) приватних ініціатив (Modria, CyberSettle, SmartSettle, PayPal Dispute resolution process, Ebay Disputes Resolution Center, AliExpress Case Management, Belmed, The Mediation Room, VirtualCourtHouse);

б) публічних ініціатив (ODR Platform of the European Commission – на рівні ЄС, Uniform Domain Name Dispute Resolution Policy (UDRP) – Всесвітня організація інтелектуальної власності, Корпорація з управління доменними іменами та IP-адресами (ICANN), PARLe (Quebec Consumer Complaints, Quebec's Consumer Protection Office) – Канада);

2) *ODR в системі судочинства* (Money Claim Online, The Online Solutions Court у Великій Британії, Civil Resolution Tribunal у Канаді, у США на рівні штатів – Franklin County Municipal Court's small claims platform, Utah Courts Small Claims, New Mexico Supreme Court (ODR Debt and Money)).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Куркова К. М. Адміністративно-правове забезпечення науково-технологічного розвитку в Україні: теоретико-правовий аспект. Київ, ФОРМ Чалчинська Н.В., 2020. 505 с.
2. Arthur M. Monty Ahalt What You Should Know about Online Dispute Resolution. URL: <https://montyahalt.com/know-about-online-dispute-resolution/>
3. Amy J. Schmitz Expanding Access to Remedies through E-Court Initiatives. *Buffalo Law Review*. 2019. № 67 (1). P. 89–163.
4. Rabinovich-Einy O. & Katsh E. Technology and the Future of Dispute Systems Design. *Harvard Negotiation Law Review*. 2012. Vol. 17. P. 151–171.

5. Katsh Ethan. ODR: A Look at History. A Few Thoughts About the Present and Some Speculation About the Future. URL: <https://www.ombuds.org/odrbook/katsh.pdf>
6. ITU-D ICT STATISTICS. The Telecommunication Development Sector (ITU-D). URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx>
7. World Telecommunication/ICT Indicators Database 2023 (27th edition/December 2023). The Telecommunication Development Sector (ITU-D). URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/wtid.aspx>
8. Global Ecommerce Statistics: Trends to Guide Your Store in 2024. URL: <https://www.shopify.com/enterprise/blog/global-ecommerce-statistics>
9. Як змінилася електронна комерція у 2022 році – дослідження Admitad. URL: <https://eba.com.ua/yak-zminylasya-elektronna-komertsiya-u-2022-rotsi-doslidzhennya-admitad/>
10. Стан ринку e-commerce в Україні на сьогодні. URL: <https://web-promo.ua/ua/blog/stan-rinku-e-commerce-v-ukrayini-mikita-artemchuk-pro-tendenciyi-vikliki-ta-tochki-dlya-rozvitku/>
11. В Україні презентована та запущена для тестування платформа онлайн-вирішення спорів, яка має пришвидшити розгляд спорів незначних категорій. *Судовий вісник*. № 12 (176). URL: <https://pravo.ua/articles/mobilne-sudochinstvo/>
12. На сайті суду з'явилась платформа для вирішення спорів онлайн. Київський районний суд м. Одеси URL: <https://ki.od.court.gov.ua/sud1512/pres-centr/general/1061232/>
13. Українські лігалтекові проекти і стартапи, що були закриті. URL: https://legaltch.org.ua/projects_past/
14. Бондаренко-Зелінська Н. Врегулювання правових спорів онлайн: поняття та сутність, стан впровадження в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків: Право, 2023. Т. 30. № 1. С. 213–226.
15. Ізбаш О. Медіація та альтернативне вирішення спорів онлайн. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 80–85.
16. Теличко О., Реун В. Онлайн-врегулювання спорів у сфері електронної комерції як альтернативний спосіб досудового врегулювання конфліктів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 4 (39). С. 29–32.
17. Полатай В. Вирішення спорів у мережі інтернет. Альтернативний спосіб. *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права*: зб. наук. ст. за матеріалами І Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 27 листоп. 2015 р.: у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 241–247.
18. Кропивницький В., Каршиєва А. Державно-правові аспекти електронного вирішення спорів галузі сфери інтернет та іт-технологій. *Науковий вісник: Державне управління*. 2020. № 1(3). С. 131–139.
19. Mania K. Online dispute resolution: The future of justice. *International Comparative Jurisprudence*. 2015. Vol. 1. Issue 1. P. 76–86. URL: <https://doi.org/10.1016/j.icj.2015.10.006>
20. Aubert B. Providing an Architecture Framework for Cyberjustice. *Laws*. 2014. №3 (4). P. 721–743.
21. Kastner Ph. Transitional Justice + Cyberjustice = Justice. *Leiden Journal of International Law*. 2017. № 30 (3). P. 753-770. Available from: <https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/abs/transitional-justice-cyberjustice-justice2/FBA-197B63A66B5565CCCCFC44E3F94E54>
22. Rabinovich-Einy O., Katsh E. Access to Digital Justice: Fair and Efficient Processes for the Modern Age. *Cardozo Journal of Conflict Resolution*. 2017. № 18 (3). P. 637–658.
23. Van den Hoogen R. Will E-Justice Still be Justice – Principles of a Fair electronic Trial. *International Journal for Court Administration*. 2008. № 1(1). P. 65–73.
24. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on online dispute resolution mechanisms in civil and administrative court proceedings – Explanatory Memorandum. CM(2021)36-add5-final. URL: <https://book.coe.int/en/legal-instruments/10230-pdf-guidelines-of-the-committee-of-ministers-of-the-council-of-europe-on-online-dispute-resolution-mechanisms-in-civil-and-administrative-court-proceedings-and-explanatory-memorandum.html>
25. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
26. The European ODR platform. URL: <https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/index.cfm?event=main.home2.show&lng=EN>
27. What is ODR? National Center for State Courts. URL: <https://www.ncsc.org/odr/guidance-and-tools#:~:text=Court%2Drelated%20Online%20Dispute%20Resolution,the%20program%20operates%20exclusively%20online.>
28. Tan V. Online Dispute Resolution for Small Civil Claims in Victoria: A New Paradigm in Civil Justice. *Deakin Law Review*. 2019. № 24. P. 101–138.